

Molnár Mária

Kis Tamás: A magyar katonai szleng szótára (1980–1990)

Kossuth Egyetemi Kiadó,
Debrecen, 2008. 320 p.

Kis Tamás katonai szleng-szótára kuriózumnak tekinthető a magyar nyelvtudományban és a szleng-kutatásban. A szerző előzmények nélküli kutatás anyagát tárja elénk, amikor egy tíz éves periódus (1980–1990) magyar katonai szlengjének szavait, kifejezéseit gyűjti össze és szerkeszti szótárba.

A katonai szleng kutatása a magyar nyelvtudomány mostohagyermekének számít, ugyanis ennek a szótárnak a megszületése előtt mindössze egyetlen nyomtatásban is megjelent szótár létezett Kövesdi Péter és Szilágyi Márton tollából, amely csupán a nagykanizsai laktanya egyetlen évének alapján összeállított anyagot tartalmaz (*Egy nagykanizsai laktanya nyelve és folklórja* = *Magyar Csoportnyelvi Dolgozatok* 38. sz. Budapest, 1988). A többi katonai szlenget kutató munka többnyire kézíratos formában létezik. Vannak köztük szakdolgozatok, szógyűjtemények és kifejezések gyűjteményei, illetve léteznek még nyelvészeti szakfolyóiratokban közzétett tanulmányok is (Kis Tamás, Bachát László, Sebestyén Árpád munkája nyomán). Pedig a szlengnek egy több generációt és társadalmi réteget is érintő, igencsak elterjedt válfajáról van szó. Magyarországon 1980 és 1990 között másfél

évenként körülbelül 10.000 férfi teljesített sorkatonai szolgálatot; rajtuk keresztül a családban a katonai szleng hatást gyakorolt a nem-katona fiatalok nyelvhasználatára, sőt az idősebbek nyelvére is. Így egyes szavak a sztenderdbe is behatolnak (például *bedöglük* a gép; *komisz*), méghozzá az ifjúság nyelvén keresztül.

A szlengről köztudott, hogy állandóan és gyorsan változik: egyes szavai eltűnnek, mások megszületnek. Különösen igaz ez a magyar(országi) katonai szlengre, hiszen a '89-es rendszerváltozás után a Magyar Honvédségbe lépő bakák már nem használják teljes egészében ugyanazokat a szavakat és kifejezéseket. A társadalmi értékrend, a tárgyi világ stb. változása a katonai szleng átalakulását is maga után vonta. Így a kutató nyolcvanas évekbeli gyűjtése inkább előzménye, mint része a kilencvenes évekbeli és a mai katonai szlengnek.

A Kis Tamás által összegyűjtött katonai szleng frazeológiájának egy töredéke igen népszerűvé vált hazánkban, amikor az *Angyalbőrben* című 1988-ban készült nagysikerű tévéfilm-sorozatot vetítették 1989-ben. Ez a vasbogdányi laktanya egyik szakaszának életét mutatta be a rendszerváltozás idején tréfás stílusban. A nyelvi anyagát illetően a szocialista rendszerhez köthető kifejezéseket (*elvtárs*, *Néphadsereg*) megváltoztatták az utószinkron során, a szókincs azonban jól tükrözte a Magyar Néphadseregben használt szlenget. Tévénézők milliói ismerhették meg (ha még nem tudták) az olyan szavakat, mint a *gyengusz* 'betegszoba', *dizsipálya* 'alაკulótér', *kopasz* 'újonc', *bokorarcú* 'borostás' vagy éppen a film címét adó *angyalbőr* 'katonai egyenruha' kifejezést.

Az olvasó egyrészt szó- és kifejezés-gyűjteményt tart a kezében. A szerző már katonaként kezdte gyűjteni a szleng-szavakat egy későbbi szótár elkészítésének tervét dédelgetve. Leszerelése után katonaéveket töltő ismerősei és hallgatói segítettek a gyűjtésben, de maga is jegyezte a szavakat a különböző laktaniákban. Az Előszóból az is kiderül,

hogy a szótár 3.000 szócikket tartalmaz, melyeket 55 laktanyában, több mint 250 adatközlő kikérdezésével gyűjtött a kutató. A szótár hitelességét alátámasztja, hogy csak azokat a szókincsbeli elemeket vette fel a gyűjteménybe, amelyeknek a meglétét az adatok meggyőzően bizonyítják.

Kis Tamás azonban nemcsak szógyűjtésre vállalkozott a magyar katonai szleng témakörében, hanem annak átfogó elméleti leírására is.

Az Előszót öt nyelvészeti tanulmány követi, melyeket még kisebb szakaszokra tagol a szerző. Az első a magyar katonai szlengről szóló szakirodalmat térképezi fel. A másodikban a katonai nyelv rétegződését tárja elénk Kis Tamás, előbb azonban a szleng és a szaknyelv, zsargon viszonyáról szól. A harmadik részben a katonai szleng történeti áttekintését adja, míg a negyedik a Magyar Néphadsereg belső korszakait, illetve a katonai szleng hangtani, alaktani és mondattani sajátosságait tárja fel. Az utolsó, ötödik fejezet a katonai szleng kialakulásának okait tárgyalja. Majd a Tájékoztató után következik maga az ábécé-rendbe szedett szótári anyag.

Az első tanulmány nemcsak a téma nyelvtudományi előzményeit (lásd fent) mutatja be, hanem az is kiderül, hogy míg a finn, olasz, német, francia, cseh nyelvtudomány bővelkedik a katonai szlenget feltáró munkákban, addig a magyar nyelvtudományban ez a szakterület mind a mai napig hiányzik a szociolingvisztika kutatási területei közül.

A második részben a szlengről és a szlengkutatásról ír a szerző. Ő maga a következőképpen definiálja a szlenget: „A szlenget mindenki ismeri, de senki sem tudja meghatározni ... a szleng az, amit a beszélője annak érez.” A katonai szleng pedig a szleng egyik változatának tekinthető, mint a sorkatonák nyelvi környezetében kialakult szociolektus. Vannak kutatók, akik a hivatásos katonák egy részére is kiterjesztik a vizsgálódást, Kis Tamás azonban kizárja őket a kutatásból. Szerinte ők csak kívülálló használói a katonai szlengnek.

Ezt a gondolatsort viszi tovább, amikor a *katonai szleng*-et mint szak-szlenget megkülönbözteti a *katonai szaknyelv*-től. Míg ez utóbbi azokat a fogalmakat nevezi meg, amelyek a szakma gyakorlásában fontosak, de a bázisnyelvben nincsenek meg, vagy nem elég pontos a tartalmuk (tehát *megnevez*), addig a szleng *újranevez*. A szlengnek általános jellemzője ugyanis a „szó-túltermelés”, de ennek sose keressük nyelvi oldalról az okát: mindez erős érzelmi okokra vezethető vissza. A kettőnek a szétválasztása nem mindig lehetséges. Ez a katonai nyelv függőleges tagolódását jelenti.

A nyelvhasználat hármas tagolódását (irodalmi nyelv-köznyelv-népnyelv) alapul véve a *katonai nyelv*-ben is három réteget különíthetünk el: (1) A katonai szakirodalmi nyelv mint felső réteg főleg írásban létezik (a hadtudományi dolgozatok, tudományos igényű tanulmányok stb. nyelve); (2) a katonai köznyelv a hivatalos érintkezés nyelve, melyet bizonyos megkötöttségek (szabályok, meghatározott alaki viselkedések) szabályoznak; (3) a katonai társalgás a laza, „fésületlen” szakmai beszélgetés nyelve. Ez utóbbit szaknyelvi jegyei különítik el a katonai szlengtől. Az utóbbi kettő szétválasztása a gyakorlatban nem mindig lehetséges, mégis éles határt kell húznunk köztük. Gyakori jelenség, hogy ugyanaz a szó a szlengben érzelmi (tréfás, gúnyos) színezetet kap („*Jelentem...*”; *Parancs!*).

A vízszintes tagolódás a helyi változatokat jelenti, de ez csak az alsóbb szintekre érvényes. Léteznek olyan szavak és kifejezések, amelyek csak egy-egy megyére, helysége vagy laktanyára jellemzők. Például ide tartoznak azok, amelyek egy adott épület részeit nevezik meg (például *piroskilences* Zalaeger-szezen).

A katonai nyelv harmadik típusát a belső szakmai nyelvek jelentik, melyeket „fegyvernemi nyelv”-eknek is nevezhetünk. Külön szavai vannak például a tűzereknek (*buff* ’bármilyen nagyságú tűzfegyver’), a harckocsizóknak (*sütő* ’lövedéktartó’), a repülősöknek (*anicsa* ’AN-26-os repülőgép’) stb.

A harmadik részben a katonai szleng kialakulását tárgyalja a szerző. A katonai szaknyelv létrejöttét általában Zrínyi Miklós, a költő hadtudományi munkásságához kötik. Feltehetően a végvári vitézek és a helyőrség tagjai már használtak maguk között valamilyen csoportnyelvet, azonban nagyobb mennyiségben csak az első világháború idején készültek feljegyzések. Egyes akkor keletkezett szavak, mint a *lobogós* ’zászlós’, a *szita-kötő* ’repülőgép, helikopter’, a *dögész* ’egészségügyi katona’ máig megtalálhatók a katonai szlengben.

A két világháború közötti korszak és a második világháború katonai szlengjéről kevés adat van. Ekkor kezdenek a katonai szaknyelv szavai beszivárogni a szlengbe. A magyar katonai szleng legutolsó korszaka (amelyet a szerző feldolgozott) az 1945 után szerveződött Magyar Néphadsereghez kapcsolódik.

A negyedik fejezet tárgyalja részletesen a Magyar Néphadsereg katonai szlengjét, melyben három szakaszt különít el: (1) 50-es évektől 1965-ig; (2) 1965–80; (3) 1980–90. Néhány hangtani, alaktani és mondattani sajátosság következik. Hangtani sajátosságként tartható számon egy adott laktanya környékén beszélt nyelvjárás utánzása (például *huzsvét*, *ödven*, *od van* Szombathelyen). Mondatszerkesztési sajátosságok például a tagadás, tiltás helyett használt szerkezetek: „*Jó, hogy nem már...*”; „*Nehogy már...*”. Egyéb nyelvi specialitások közé sorolódik a magázás használata, valamint az, hogy a leszerelés előtt álló katonák szívesen beszélnek magukról E/3-ban (például „*Lehet felhozni a reggelit az öregnek!*”).

A szóalkotási módok fajtái: a külső szóalkotás típusai, majd a jelentésbeli módok (szóösszetétel és szóképzés), negyedik csoportként a szóalkotás ritkább módjai (szórövidítés, szócsonkítás, elvonás, szóferdítés, szóvegyülés, ragrögzülés stb.), végül a szószervezettel való fogalom-megnevezésekről (*vén tengeri iszapszemű rája* ’öregkatona’; *kopár*, *világtalan vakegér* ’újonc’) esik szó.

Mindezek a szókincsbeli változások sok-sok példán keresztül tárulnak az olvasó elé, lehetővé téve a nem-nyelvész olvasó számára is a barangolást a katonai szleng zárt és titkos világában.

Az utolsó fejezetben a katonai szleng kialakulásának két fő okát ismerjük meg közelebbről: (1) a nyelvi normától való eltérés igénye (a szleng általános jellemzője), mely itt a katonai normákkal való szembenállást jelenti; (2) lázadás a gépezet, az uralkodó rend és fegyelem ellen. A hivatalos nyelv paródiájáról van szó, melynek humora segíti a nehézségek elviselését, és általában is támogatja a csoportszellem kialakulását.

A teljesség igényét követő nyelvészeti írások után lapozhatunk bele az ábécé-rendbe rendezett szótárba.

Mint csoportnyelvi értelmező szótár a felvett szavak és állandósult szókapcsolatok jelentéseit és jelentésárnyalatait határozza meg. A szótár címszavai néhány kivételtől (néhány helynév: *Lazaegerszag* 'Zalaegerszeg'; *Tirpákia* 'Szabolcs-Szatmár megye') eltekintve köznevek. A szócikkek kétfélék: önálló és utalók. Ez utóbbiak csak azt jelzik, hogy az adott szó melyik önálló szócikkben került feldolgozásra.

A címszóra vonatkozó – az összes jelentésre érvényes – adatok a szócikkfejen találhatóak. Az első a címszó szótári alakja. A címszó után zárójelben a szó kiejtésére vo-

natkozó adatok találhatóak, illetve a szó alakváltozatai, majd a szófaji megjelölés következik. Ezután a stílusértékre: a gyakoriságra és a használati körre vonatkozó megjegyzések kapnak helyet.

Maga a szómagyarázat jelentésárnyalatókat is elkülönít. A magyarázat rokonértelmű köznyelvi vagy szaknyelvi megfelelőekkel, illetve kifejtő értelmezéssel történik. A szócikkek záró részében a címszóból kialakult igekötős alakokra és az olyan összetételekre történik utalás, melyekben a címszó utótagként szerepel. A szó etimológiája és szinonima-mutató is jelen van.

Az olvasó egy teljességre törekvő katonai szleng-szótárat tart a kezében, amely úttörő kezdeményezés a magyar szociolingvisztikai szakirodalomban. Mivel azonban csak az 1980-tól 1990-ig tartó tíz év anyagát tartalmazza, szükség lenne a jövőben egy olyan szótárra vagy legalább szójegyzékre, amely a katonai szlengnek a rendszerváltozás utáni változásait tükröznék: új szavakkal és kifejezésekkel gazdagítaná Kis Tamás nagyívű nyelvészeti alkotását. *A magyar katonai szleng szótára* elektronikus változatban is hozzáférhető (<http://mnytud.arts.klte.hu/sorozat/katsz/index.html>); a szerző maga is kéri az olvasók segítségét a katonai szleng további szóanyagának gyűjtéséhez.

Molnár Mária